

KRANĚ GOTICKÉ ARCHITEKTUŘE KOSTELA PANNY MARIE POD ŘETĚZEM V PRAZE

MIROSLAV KOVÁŘ – TOMASZ CYMBALAK

On the Early Gothic Architecture of the Church of Our Lady beneath the Chain in Prague

The brief contribution deals with the finding of fragments of an Early Gothic tracery window that can be related to the Gothic reconstruction of a Romanesque monastic church whose construction was completed in 1182.

Keywords: Prague – St John's Commandery – Church of Our Lady beneath the Chain – Early Gothic Period

Stručný příspěvek se zabývá nálezem fragmentů gotického kružbového okna, které lze spojovat s raně gotickou přestavbou románského konventního kostela, jehož stavba byla dokončena k roku 1182.

Klíčová slova: Praha – johanitská komenda – kostela Panny Marie pod řetězem – raná gotika

ÚVODEM

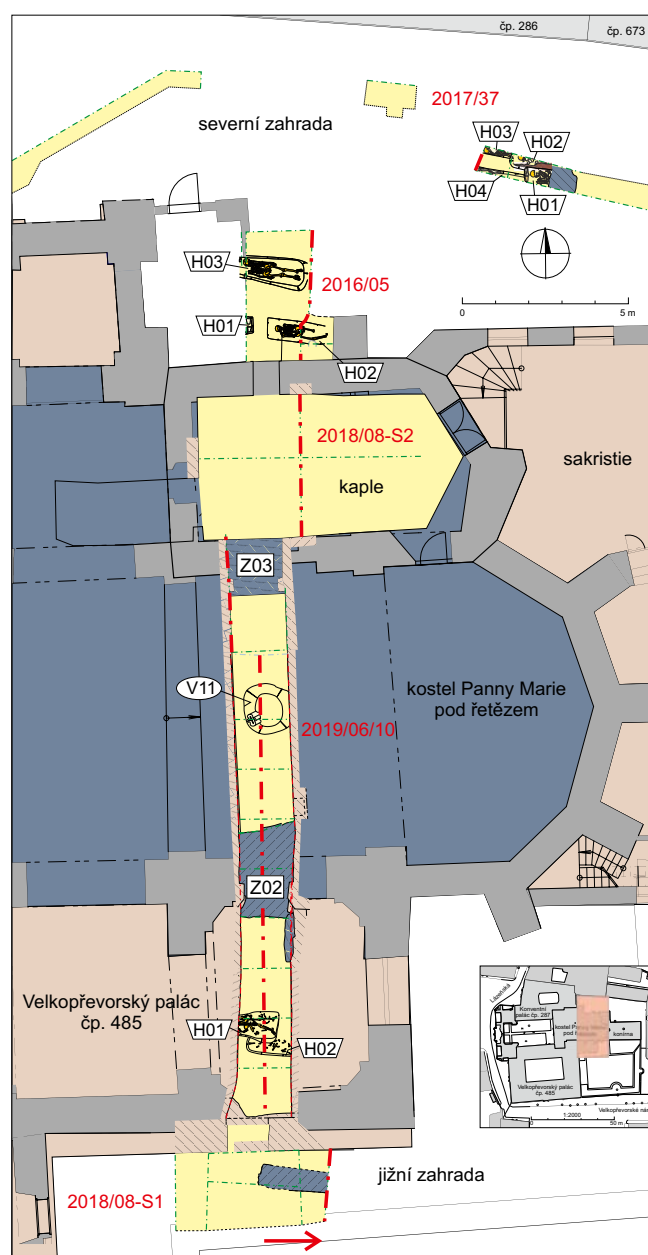
Kostel Panny Marie pod řetězem je jednou z nejvýznamnějších památek pražské Malé Strany a jeho architektuře i dějinám se dostalo v literatuře značné pozornosti. Z tohoto důvodu zde nebudeme opakovat obsáhlou retrospektivu dosavadního bádání celého objektu, ale zaměříme se na nově zjištěná fakta a jejich vztah k dosud publikovaným závěrům k raně gotické přestavbě konventního kostela.

Zatímco románská podoba johanitského chrámu je rámcově známá, poznání raně gotické stavební fáze kostela jsme velmi dlužni. Podrobně se k ní vyjádřil *Václav Richter*. Raně gotickou výstavbu, zahrnující stavbu presbyteria a boční kapli (dnes sakristii), datuje do doby kolem poloviny 13. století. Presbyterium považuje za starší než výstavbu trojlodí.¹⁾ Tato skutečnost pramení i z faktu, že dlouho nebylo zřejmé, co lze k raně gotické etapě přiřadit. *Václav Mencl* klade k výstavbě třetí čtvrti 13. století celé protažené presbyterium s osovým pilířem v ose²⁾ a severní kapli nepřímo do období před nástupem poklasické gotiky.³⁾ *Josef Krása* uvažuje o vzniku chóru a sakristie ve třetí čtvrtině 13. století, čemuž odpovídá i zařazení dříve známé nástěnné malby v závěru sakristie.⁴⁾ *Dobroslav Líbal* datuje raně gotickou výstavbu chóru, včetně „sakristie“, na skloněk vlády Přemyslovců.⁵⁾ *Klára Benešová* datuje výstavbu severní kaple do sklonku 13. století⁶⁾ a počátek budování stávajícího presbyteria a trojlodí do doby po roce 1312, konkrétně do druhého až třetího desetiletí 14. století.⁷⁾ Táž byla nověji na jiném místě datována již do 70. let 13. století a výstavba chóru je spojována s polovinou 14. století.⁸⁾ *Zdeněk Dragoun* prezentuje dvojici dosavadních názorů na dataci chóru kostela Panny Marie pod řetězem s tím, že rozhodne budoucí výzkum.⁹⁾ *Miroslav Kovář* nověji upozornil na dislokované fragmenty raně gotických klenebních žebér, které by bylo možno datovat do druhé čtvrtiny, respektive do širšího období kolem po-

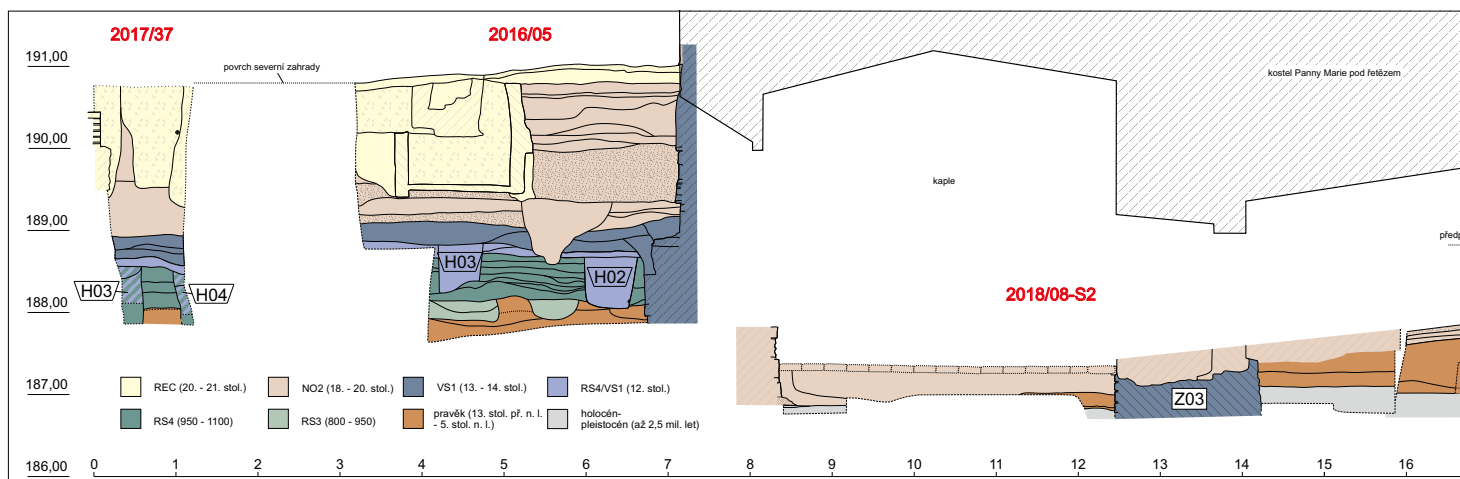
lovině 13. století.¹⁰⁾ Do sklonku 13. století klade výstavbu severní kaple.¹¹⁾ Nověji *Čestmír Cimler* přisoudil raně gotické etapě izolovanou patrovou kapli, dle téhož karner (dnešní sakristie), jejíž výstavbu, ve shodě se starší literaturou, datuje do třetí čtvrtiny 13. století.¹²⁾ Protážený chór považuje za novostavbu druhé poloviny 14. století.¹³⁾ Naposledy *Milan M. Buben* přiřadil výstavbě z přelomu 13. a 14. století výstavbu věží a chóru.¹⁴⁾

STRUČNÝ ROZBOR TERÉNNÍ SITUACE

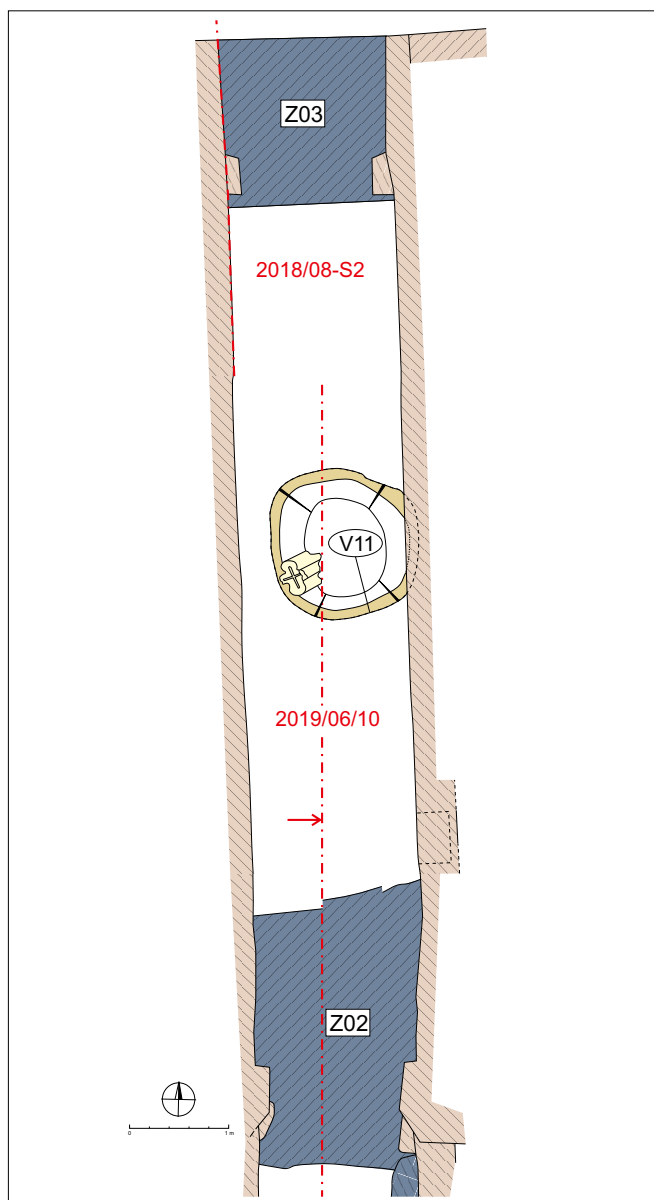
Záchranné archeologické výzkumy NPÚ PR (č. výz. 2016/05, 2018/08, 2019/06 a 2019/10) byly vyvolány investorským záměrem adaptace a opravy suterénu tzv. severní kaple (sakristie respektive asi karneru) a přinesly velmi zajímavé výsledky ve vztahu k poznání gotické přestavby románské-

Obr. 1: Praha 1, Malá Strana, areál Suverénního řádu Maltézkých rytířů. Půdorys východní partie kostela Panny Marie pod řetězem s vyznačením zkoumaných ploch záchranných archeologických výzkumů NPÚ PR z let 2016–2019 (zaměření a kresba E. Ditmar, 2019/20).

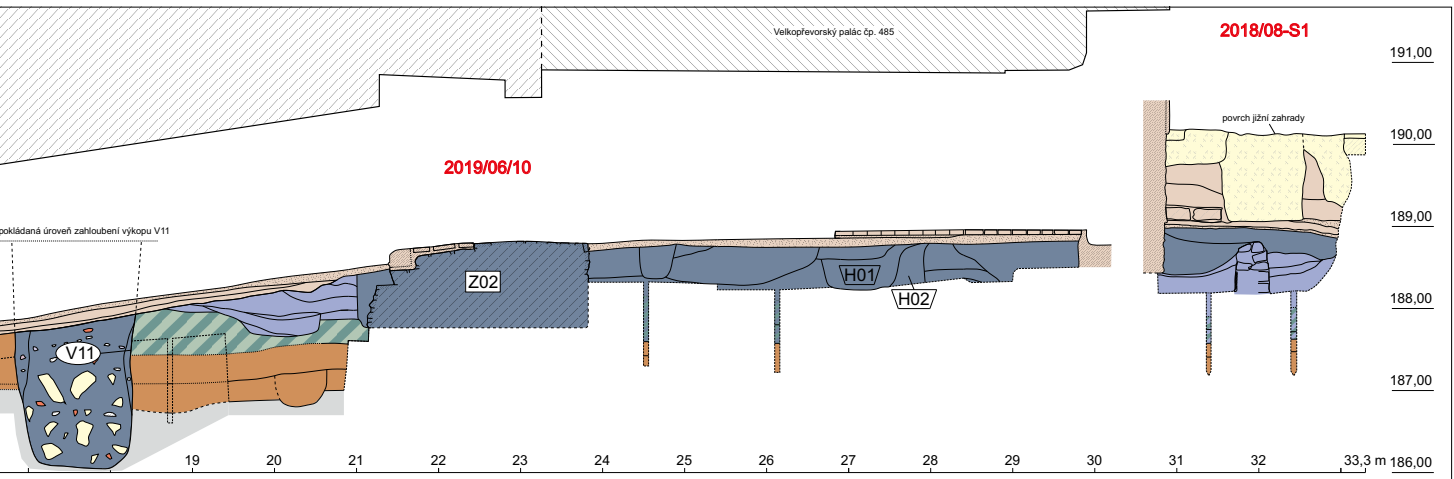

Obr. 2: Praha 1, Malá Strana, kostel Panny Marie pod řetězem. Celkový řez terénní situací v prostoru přístupové chodby a schodišť do raně gotické kaple s vyznačením sidištních horizontů a situací objevených archeologickými výzkumy v letech 2016–2019 (zaměření a kresba E. Ditmar, M. Kalíšek, J. Koprřivová; digitalizace E. Ditmar, 2019/2020; interpretace T. Cymbalak, 2019/2020).

Obr. 3: Praha 1, Malá Strana, kostel Panny Marie pod řetězem. Situace v severojižně orientované chodbě pod vrcholně gotickým chórem s vyznačením jeho základových partií Z02, Z03 a objektu V11 (zaměření, terénní kresba a digitalizace E. Ditmar, 2019/2020).

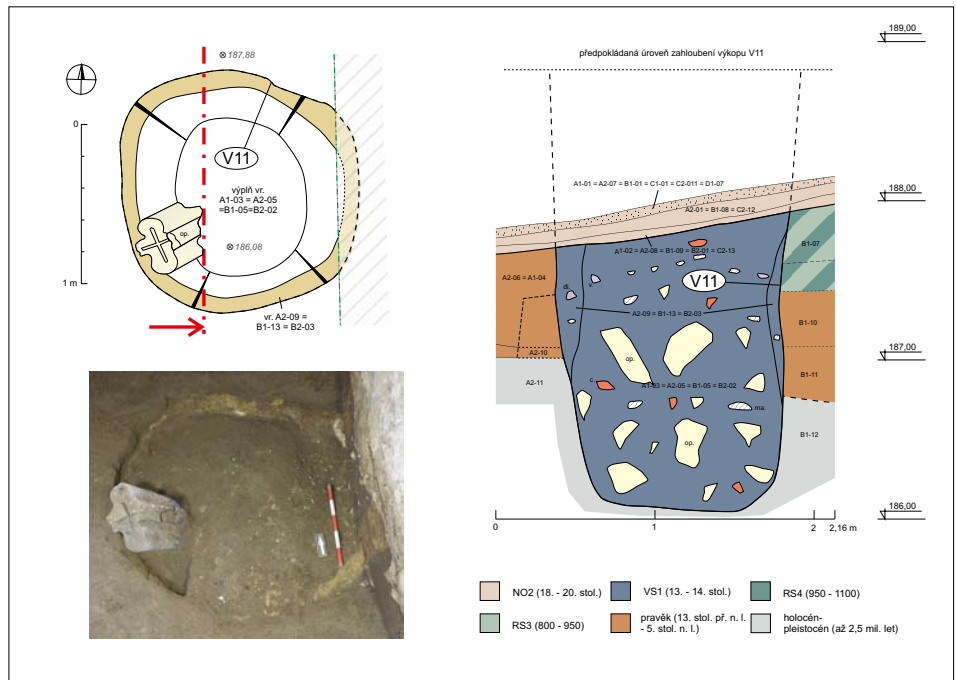
ho kostela Panny Marie pod řetězem. Terénní práce byly rozděleny do několika etap (obr. 1) a zacíleny na sledování úprav současné podlahy severojižně orientované chodby, která probíhá pod stávajícím vrcholně barokním presbytářem (č. výz. 2019/06 a 2019/10), revitalizaci přístupových schodišť (č. výz. 2016/05-S07 a 2018/08-S01) a adaptaci v samotné sakristii (č. výz. 2018/08-S02). S ohledem na význam lokality¹⁵⁾ a zjištění provedená v rámci předešlých etap výzkumů,¹⁶⁾ které odbor archeologie Národního památkového ústavu v Praze prováděl v areálu Suverénního řádu Maltézských rytířů v minulých letech, respektive s ohledem na starší nálezkové situace dokumentované v rámci plochy bývalé johanitské komendy,¹⁷⁾ byly s maximální důsledností zaznamenávány veškeré úseky zdejšího nadloží. Odhalené situace prokázaly, že výstavba tohoto komunikačního prostoru proběhla ve dvou fázích během barokní přestavby johanitského kostela.¹⁸⁾ Při snižování souvrství stávající podlahy (obr. 2, 4)¹⁹⁾ byla odkryta koruna dvojice paralelně probíhajících, východo-západně orientovaných zdí (obr. 3). Šířka severní konstrukce (s. j. 2018/08-Z03) činila 1,8 m a její povrch se nalézal na kótě 187,10 m n. m., naproti tomu jižní zeď (s. j. 2019/06/10-Z02) dosahovala 2,7 m a byla odhalená v nadmořské výšce 188,80 m n. m. Obě konstrukce byly vystavěné převážně z opuky a břidlic spojovaných okrově bílou vápennou maltou a představují základové partie obvodových zdí náležejících k původnímu (vrcholně středověkému) presbytáři kostela.²⁰⁾ V prostoru mezi nimi byl ve starších a z části již dříve odstraněných souvrstvích antropogenního charakteru rozpoznán přibližně 1,8 m hluboký objekt V11.²¹⁾ Jeho kruhový půdorys (obr. 3, 4) dosahoval průměru cca 1,5 m. Výplň objektu tvořil jednorázový zásep (s. j. 2019/06/10-A1-03=A2-05=B1-05=B2-02), v jehož rámci byl zjištěn početný soubor architektonických článků středověkého stáří (viz níže). Na vnitřní hraně objektu, ve svrchní části jeho výplně, byla zaznamenána světle hnědá soudržná jílovitá hlína s peckami šedé hlíny, ojedinělými hrudkami malty, opukou a diabasy (s. j. 2019/06/10-A2-09=B1-13=B2-03).²²⁾ Podle charakteristických prvků (tvar okrajů, ornament, keramická hmota) je možno nejmladší zlomky keramických nádob (obr. 5), nalezených v zásepě objektu, zařadit do období 2. poloviny 13. až počátku 14.

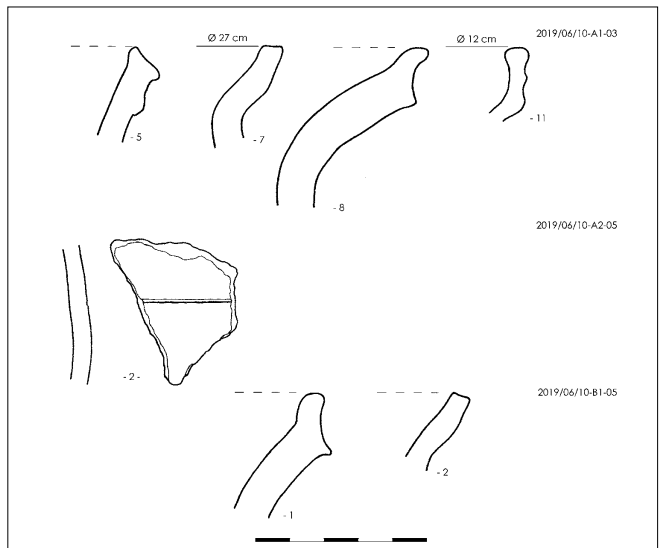
století. Mladší fragmenty keramiky a jiný chronologicky citlivý materiál nebyl zde zaznamenán. K upřesnění doby vzniku objektu nám schází svrchní úsek zdejší stratigrafie, která byla odstraněná v době hloubení chodby.²³⁾

Podle dokumentované situace je zřejmé, že starší antropogenní nadloží v prostoru přístupové chodby do raně gotické kaple bylo uměle či záměrně odstraněno nebo seřiznuto. V důsledku tohoto zásahu došlo k přerušení původních stratigrafických vazeb, což znesnadňuje přesnější stanovení doby vzniku objektu V11 (obr. 2, 4). Přes takto limitovanou situaci můžeme konstatovat, že referovaný výkop se původně zahluhoval do vrcholně středověkých situací (13. a 14. stol.) a cca 0,6 m mocného raně středověkého sídlištního horizontu, který podle četných nálezů keramických zlomků můžeme zařadit do období 9. až 12. století. Níže se nalézal starší pravěký horizont s nálezy ze starší doby římské (stupeň Řím B, cca 1. až 2. stol.), starší doby železné (období halštatské kultury – Ha D2–3, pol. 6. až pol. 5. stol. př. Kr.) a mladší doby bronzové (knovízská kultura – 1300 až 950/920 stol. př. Kr.).²⁴⁾ Pod ním bylo dokumentováno geologické podloží tvořené deluviofluviálním sedimentem (okrová, tuhá, homogenní, jemnozrnně písčité slídnatá hlína s náznakem vrstevnatosti, vzácně omletý valoun – s. j. 2018/08-S02-06 a s. j. 2019/06/10-A2-11; povrch 187,00 m n. m.)

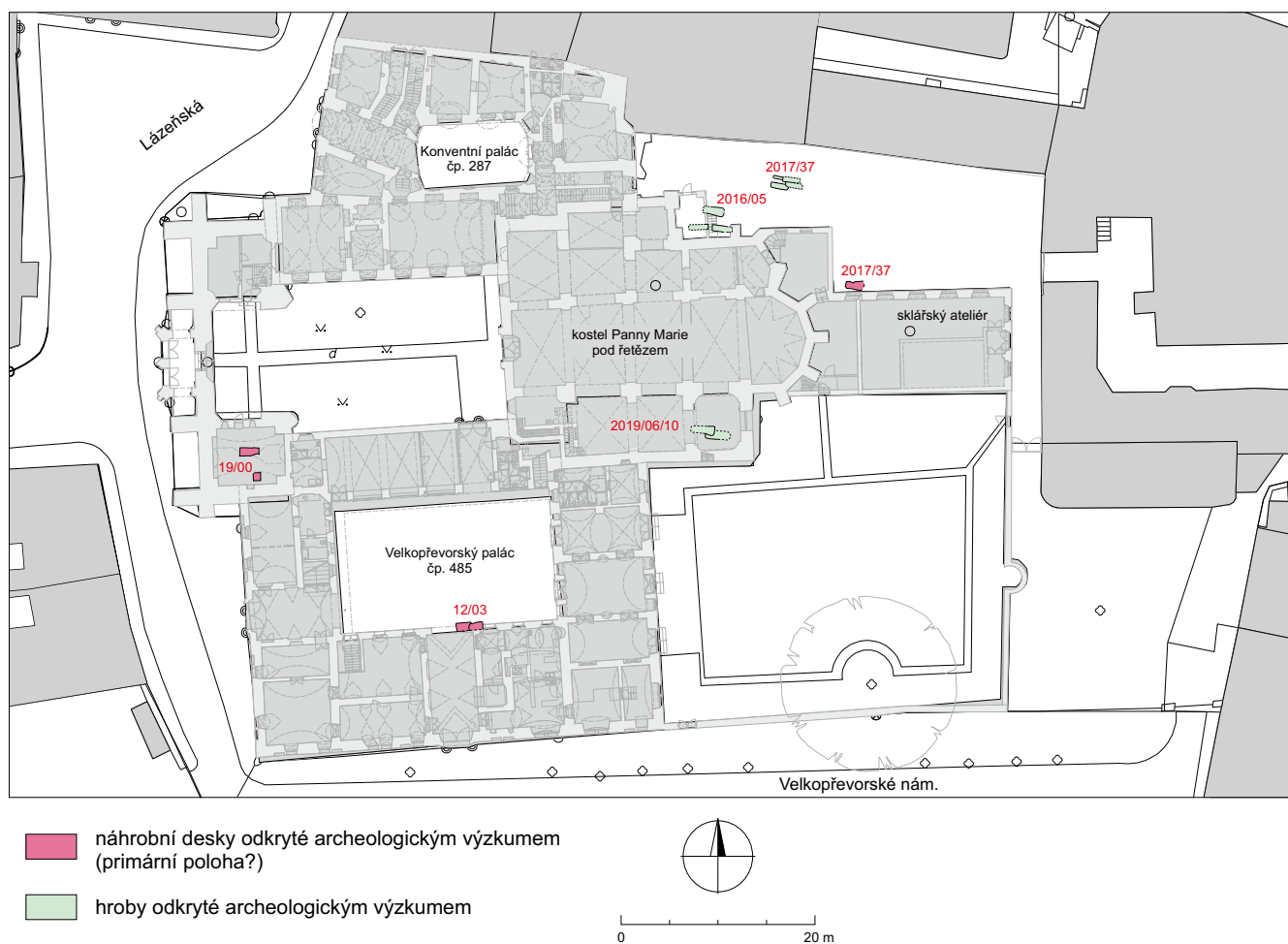
Jižněji od obvodového zdiva presbytáře kostela byly doloženy minimálně dva středověké pohřby (s. j. 2019/06/10-

Obr. 4: Praha 1, Malá Strana, kostel Panny Marie pod řetězem. Detailní situace vrcholně středověkého objektu V11 (foto, zaměření, terénní kresba a digitalizace E. Ditmar, 2019/2020).

Obr. 5: Praha 1, Malá Strana, kostel Panny Marie pod řetězem. Výběr zlomků keramických nádob nalezených v zásypu objektu V11 (kresba V. Čermák, 2019; digitalizace M. Kalíšek, 2019).

Obr. 6: Praha 1, Malá Strana, areál Suverénního řádu Maltézských rytířů. Lokalizace nálezů hrobových celků a sepulkrálních památek odhalených archeologickými výzkumy NPÚ PR (digitalizace A. Augustinová, M. Kalíšek, E. Ditmar, 2019).

H01 a 2019/06/10-H02; obr. 1, 6), které společně se skupinou sedmi hrobů, dokumentovaných v roce 2016 a 2017 na ploše severní zahrady (např. s. j. 2016/05-H02 a 2016/05-H03; s. j. 2017/37-H03 a 20017/37-H04; viz obr. 2),²⁵⁾ rozšiřují dosavadní poznatky o funerálních aktivitách v areálu velkopřevorství.

NÁLEZY SPOJENÉ S ARCHITEKTONICKÝM VÝVOJEM KOSTELA

Architektonické články, které byly nalezeny v zásypu objektu V11, lze v zásadě rozdělit na dva větší celky. První z nich je reprezentován početnou skupinou raně gotických opukových zlomků, druhý pak pískovcovými fragmenty vrcholně gotického charakteru. Na tomto místě se budeme zabývat reprezentativními raně gotickými zlomky. Všechny jsou vytesány z opuky. Jejich povrch je vyhlazen, nebo opracován nástrojem s plochým ozubeným ostřím (patrně plošinou). Klasifikace prvků je snadná. Jedná se především o dva fragmenty masivního svislého středního prutu okenní kružby (obr. 7, 8), jeho hlavice (obr. 9) a sedm souvisejících zlomků s pravouhlým zářezem pro osazení okenní výplně (obr. 10–12). Tyto nálezy doplňují fragmenty vlastní okenní kružby hůlkovité profilace (obr. 13). Výjimku představuje jeden drobný nevýrazný fragment opukového prutu, který svou dimenzí neodpovídá prutům poslední

zmíněné okenní kružby. Střední okenní prut (obr. 7, 8) sestává z dvojice masivních válcových prutů, mezi kterými je situován velmi poškozený, původně zaoblený výstupek s pravouhlým zářezem pro osazení okenní vitráže. V místě osazení vitráže nacházíme vyvrtnané (!) kruhové otvory a dále plochá lůžka pro ukotvení a vyztužení okenní výplně. Na zachované ložné ploše okenního sloupku byl vytesán nerovnoramenný kříž (obr. 7:3, 4), který chápeme jako lůžko pro zálivku mezi ložnými plochami dělicích okenních prutů. Z nich pochází i několik dalších drobnějších zlomků (obr. 10–12). U převážné většiny zlomků je možné pozorovat v ústupku vyvrtnané kruhové otvory pro trny zajišťující ukotvení okenní výplně. Tyto otvory doplňovaly, jak je možné pozorovat na dvou fragmentech, lůžka pro ukotvení plochého profilu (obr. 7:2, 12), které nepochybně souvisely se ztužením okenní výplně.

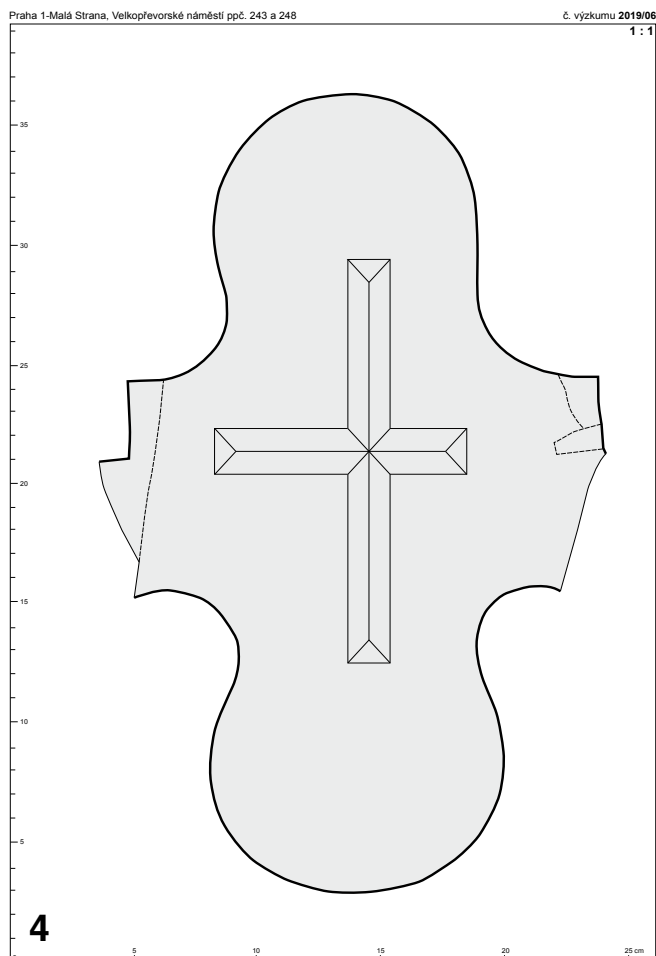
Pozoruhodný je zlomek hlavice v zachované části válcového tvaru (obr. 9). Hlavice zakončovala svislý dělicí okenní prut kružbového okna. Povrch kalichu článku je dosud pokryt červeným nátěrem. Z povrchu hlavice se odvíjí stonek s oválnými rýhovanými lístky, které jsou pojednány zelenou barvou. Krajní list je svou špičkou přiložen k navazující okenní profilaci v místě osazení okenní výplně.

Nepředpokládáme, že články pocházejí z jiné vzdálenější stavby. Odpovídá tomu jejich celkový nálezový kontext,

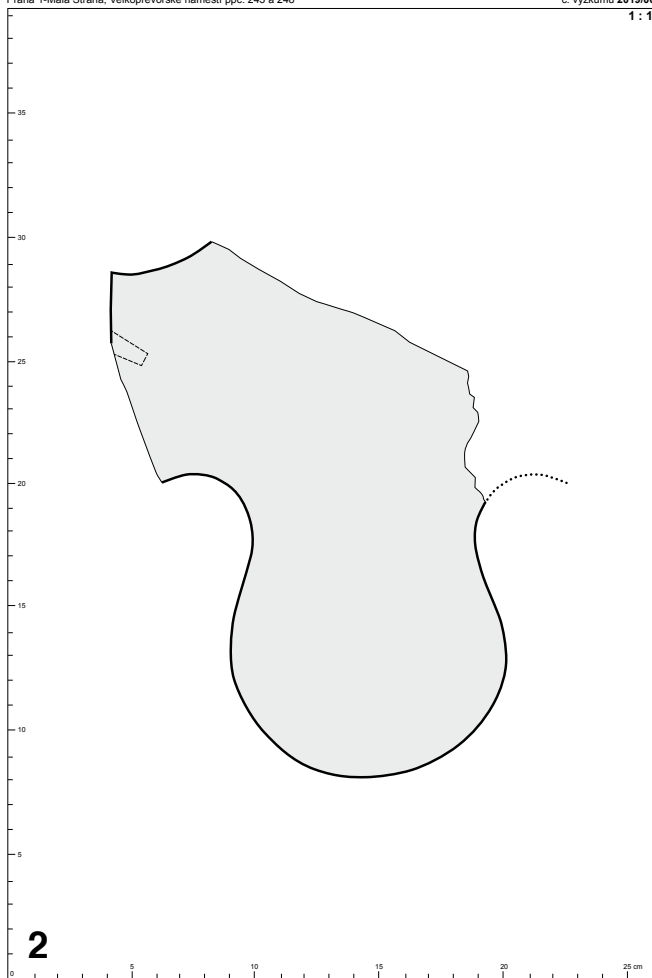
Obr. 7: Praha 1, Malá Strana, kostel Panny Marie pod řetězem. 1, 2 – pohled na raně gotický okenní sloupek; 3 – ložná plocha okenního sloupku (foto M. Kovář, 2019); 4 – profilace fragmentů raně gotického okenní sloupku. Lokalizace nálezů viz obr. 4 (zaměření M. Kovář; kresba S. Babušková, 2019).

ale i stupeň zachování polychromie. Není vyloučeno, že raně gotické články byly otlučeny již v souvislosti s vrcholně gotickou výstavbou protaženého presbytáře v polovině 14. století. Pokud by přetrvaly ve fragmentech původního zdiva i v této stavbě, pak byly odstraněny nejspíše při pozdně gotických (zaklenutí kostela v roce 1519), renesančních (2. polovina 16. století), nebo snad až raně barokních úpravách kostela (po roce 1644).²⁶⁾

Praha 1-Malá Strana, Velkopřevorské náměstí ppč. 243 a 248 č. výzkumu 2019/06

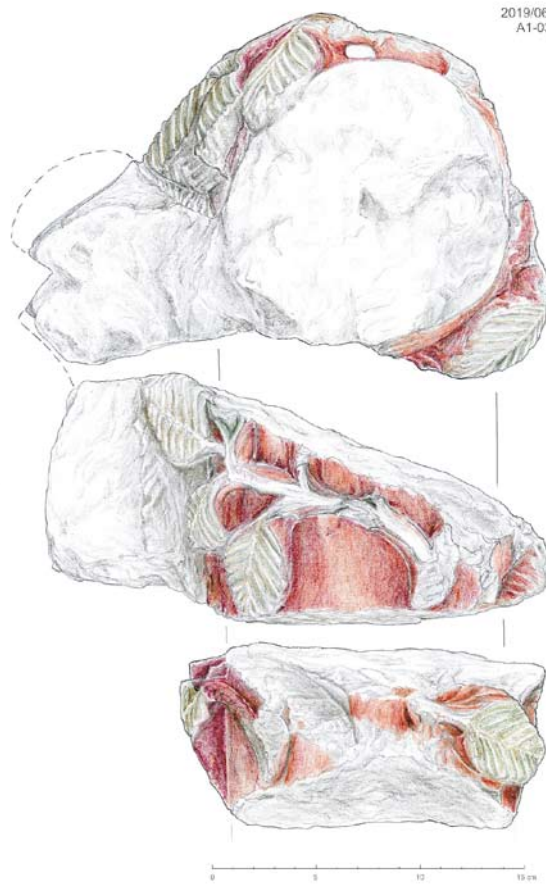

Obr. 8: Praha 1, Malá Strana, kostel Panny Marie pod řetězem. 1 – fragment raně gotického okenního sloupku, téhož tvaru jako na obr. 7 (foto M. Kovář, 2019); 2 – profilace fragmentů u raně gotického okenního sloupku (zaměření M. Kovář; kresba S. Babušková, 2019).

1

2019/06/10
A1-03

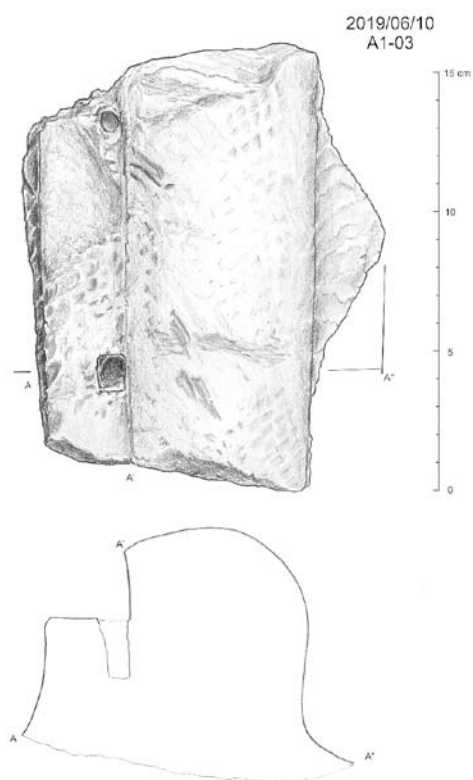

2019/06/10
A1-03

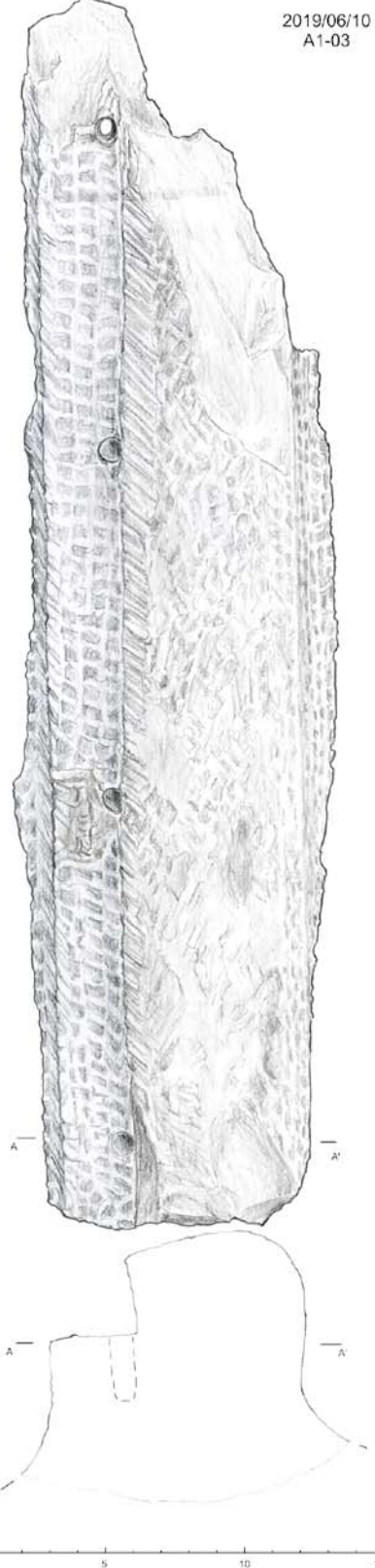
2

0 5 10 15 cm

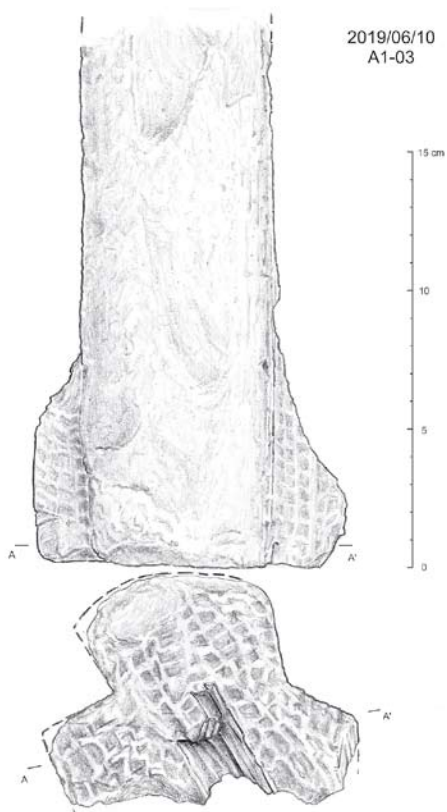
Obr. 9: Praha 1, Malá Strana, kostel Panny Marie pod řetězem. 1, 2 – opuková hlavice okenního sloupku s naturalistickým dekorem, viz obr. 7, 8 (foto M. Frouz; kresba S. Svatošová, 2019).

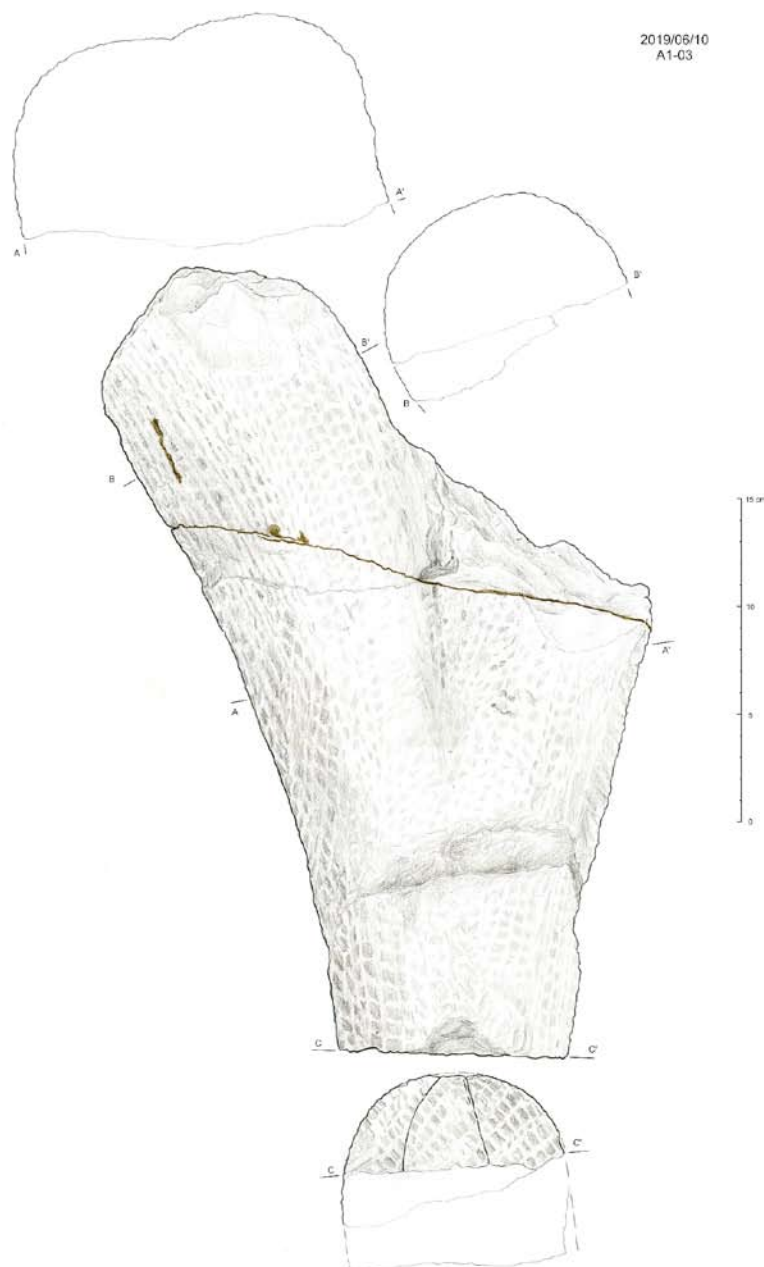
Obr. 10: Praha 1, Malá Strana, kostel Panny Marie pod řetězem. Opukový fragment kružby s drážkou pro ukotvení okenní výplně (kresba S. Svatošová, 2019).

Obr. 12: Praha 1, Malá Strana, kostel Panny Marie pod řetězem. Opukový fragment svislého prutu s drážkou pro ukotvení okenní výplně (kresba S. Svatošová, 2019).

Obr. 11: Praha 1, Malá Strana, kostel Panny Marie pod řetězem. Opukový fragment svislého prutu s drážkou pro ukotvení okenní výplně (kresba S. Svatošová, 2019).

Obr. 13: Praha 1, Malá Strana, kostel Panny Marie pod řetězem. Zlomek okenní kružby s hůlkovými pruty (kresba S. Svatošová, 2019).

STRUČNÝ ROZBOR ARCHITEKTONICKÝCH ČLÁNKŮ

Nalezené fragmenty (obr. 7–13) náležejí rozměrnému oknu, které lze s velkou pravděpodobností připsat raně gotickému chóru, obecněji adaptaci románské baziliky. Okno nejspíše nebylo osazeno ve stávajícím chóru, neboť dosud známé detaily ostění (průměr prutů cca 85 mm) nalezeným detailům neodpovídají, ale v chóru, který zde vyrůstal někdy kolem poloviny, nebo spíše po polovině 13. století. Předpokládáme, že by se mohlo jednat například o úpravu středního chóru románské baziliky. S ním by souvisela i archaická žebra, která jsou zazděna v západní stěně chodbičky.²⁷⁾ Dataci prvků lze opřít o naturalistický cha-

rakter rýhovaných listů napojených na stonky, které pokrývají povrch hlavice prutu. Určující je naturalistické pojetí dekoru jednotlivých listů, jež se v domácím materiálu začalo uplatňovat kolem roku 1260 a v následujících letech. Klasický stupeň naturalistického pojetí dekoru, jak již bylo dříve rozpoznáno, zahrnuje u nás období přibližně mezi lety 1260–1280.²⁸⁾ Velmi zajímavou analogii jak z hlediska stupně naturalismu, tak provedením (výška reliéfu), představuje dekor na spodní části konzoly, která je dnes prezentována v expozici Národního muzea, instalované v roce 1993.²⁹⁾ Konzola byla umístěna na jednom z osmibokých pilířů Staronové synagogy v Praze. Zde byla při restauraci v roce 1911 nahrazena pískovcovou kopií.³⁰⁾ Zpracování hran listů konzoly (obr. 14) má blízko k listům hlavice levého ostění jižního portálu synagogy.³¹⁾ Samotný portál vykazuje již poklasický tendence. Naproti tomu lze v architektuře Staronové synagogy stále spatřovat ohlas klasické gotiky. Datování konzoly je v literatuře v zásadě obdobné. J. Kybalová ji dříve zařadila na konec 13. století.³²⁾ J. Fajt a L. Sršeň ji datují obecně do druhé poloviny 13. století.³³⁾ Výstavba Staronové synagogy je v novější literatuře datována do doby kolem roku 1275, případně kolem roku 1270.³⁴⁾ Podobně rýhované listy (snad buku) známe z hlavice přípory z cisterciáckého kláštera ve Vizovicích, který byl založen v roce 1261.³⁵⁾ Rozložení dekoru námi prezentované hlavice, tedy téměř vodorovně položené stonku, ze kterého

se šikmo vztyčují rýhované listy, ale i jeho provedení je blízké vizovické hlavici. Ta byla nepřímo datována do 70. let 13. století a pro pojetí jejího dekoru jsou sledovány paralely na hlavici přípory kaple hradu Bezděz, který má ovšem již poklasický charakter (obr. 15).³⁶⁾ Zařazení bezděžské kaple je ovšem živě diskutováno a uvažuje se nověji o její časnější dataci, neboť kaple vyrůstala patrně v určitém stavebním předstihu před budováním navazujícího jihozápadního paláce.³⁷⁾ Předpokládá se, že kaple vyrůstala nejspíše ještě v 60.–70. letech 13. století. Obecné analogie naturalizujícího dekoru nacházíme u architektonických článků v presbytáři svatyně Salvátora v Anežském klášteře, jehož výstavba byla zahájena rovněž v roce 1261. Zajímavé

Obr. 14: Praha 1, Staré město, Staronová synagoga. Konzola uložená v depozitáři Národního muzea v Praze (foto M. Kovář, 2013).

jsou například jahodové listy na svorníku závěru.³⁸⁾ Velmi známou stavbou s naturalistickým stupněm dekoru je západní chór naumburského dómu. Zdejší příklad však není přímo souměřitelný s nalezenou hlavicí, ale pouze obecnou analogií s uplatněným přírodě věrným dekorem architektonických článků. Architektura západního naumburského chóru patrně navázala na radiální kaple katedrál v Amiens, ale především na katedrálu v Remeši, která zde asi byla předlohou.³⁹⁾ U nalezeného článku ještě nenacházíme výraznější rysy proměny, která se začala uplatňovat u dekoru staveb rayonnantní gotiky a dospěla kolem roku 1300 k abstrakci a ztrátě naturalismu.⁴⁰⁾

Forma prostého protaženého válcového kalichu okenního prutu (pokud jej předpokládáme) má u nás analogii např. u ostění oken refektáře v jižním křídle premonstrátského kláštera v Milevsku, jehož raně gotická adaptace je datována do druhé poloviny 13. století.⁴¹⁾ Hlavice prutů, které mají válcový tvar, nacházíme ale i dříve. Připomenout lze již zmíněný jižní portál Staronové synagogy (kolem roku 1275).⁴²⁾ Významná je i vlastní přítomnost hlavice, která u okenních prutů ostění odpadá v naší poklasické gotice sklonku 13. století.⁴³⁾ Hůlkové pruty okenních kružeb charakterizují řadu našich raně gotických oken klasického a poklasického stupně a ke klasické gotice se hlásí i nalezený sloupek s válcovými pruty okenní kružby.⁴⁴⁾

Nalezené detaily tedy vykazují ještě ohlas klasického stupně gotiky. Je však třeba upozornit, že výrazné naturalistické tendence nacházíme v rostlinném dekorech architektonických článků dříve, ale i později. Nalezené prvky lze s opatrností datovat nejspíše do období kolem let 1260–1270.

Obr. 15: Bezděz (okres Česká Lípa), hrad. Hlavice přípořky v hradištní kapli (foto M. Kovář, 2017).

ZÁVĚR

Nově získané architektonické články dokládají vysokou úroveň raně gotické přestavby johanitského kostela. Vzhledem k tomu, že jejich dimenze neodpovídají poznaným detailům kružbových oken stávajícího presbytáře, s opatrností soudíme, že se uplatnily v zaniklém raně gotickém chóru, nebo při adaptaci románské baziliky. Nápadná síla jižního základu stávajícího presbytáře (obr. 1, 2), výrazně se odlišující od šíře základu severní zdi chóru, navíc dovoluje hypotetickou úvahu⁴⁵⁾ o existenci fragmentu starší jižní zdi raně gotického chóru. Nápadné je, že jižní základová zeď směřuje k jižnímu boku hlavní apsidy románského závěru. V tomto místě lze také předpokládat napojení uvažovaného zaniklého presbytéria. To bylo tedy přistavěno ke staršímu románskému chóru baziliky. S ním snad souvisejí i zmíně-

ná nalezená raně gotická žebra archaické profilace.⁴⁶⁾ Nelze vyloučit, že předpokládaná adaptace starší románské baziliky mohla volně souviset (respektive být iniciována) se stavební aktivitou reprezentovanou výstavbou opevnění johanitského kostela v roce 1253.⁴⁷⁾ Neméně zajímavý je však objekt, ve kterém byly nalezeny. Interpretaci zjištěné jámy (V 11) je třeba rovněž nahlížet v kontextu středověké architektury johanitského kostela. Zajímavou paralelu z interiéru kostelní stavby nacházíme například v lodi baziliky ostrovského kláštera. Zde byla odkryta v ose hlavní lodi trychtýřovitá jáma o průměru přibližně 1 m. Její stěny byly obloženy kameny, které překrývala jílovitá vrstva. Objekt je interpretován jako *fons sacer* (svatý pramen). Není bez zajímavosti, že v ose triumfálního oblouku je doložena hrobová jáma – pro pohřeb výjimečné osoby – u klášterního kostela dominikánek na Margaretině ostrově v Budě, kde měla být pohřbena královská dcera.⁴⁸⁾ Uvedené analogie jsou přirozeně jedním z možných výkladů prezentovaného nálezu. Bez významu není osově umístění jámy vzhledem k ose stávajícího presbytáře, ale i její výmaz jilem.

Příspěvek vznikl v rámci výzkumné činnosti NPÚ a byl částečně financován z rozpočtu NPÚ.

MGR. MIROSLAV KOVÁŘ, PH.D., MGR. TOMASZ MARIAN CYMBALAK – NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV, ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVÍŠTĚ V PRAZE, NA PERŠTÝNĚ 356/1, PRAHA 1
KOVAR.MIROSLAV@NPU.CZ
CYMBALAK.TOMASZ@NPU.CZ

POZNÁMKY

- 1) V. Richter, Maltézský kostel P. Marie na Malé Straně v Praze ve středověku. Památky archeologické II (XXXVIII), 1932, s. 50, 52.
- 2) V. Mencl, Praha. Praha 1969, s. 48.
- 3) V. Mencl, České středověké klenby. Praha 1974, s. 34.
- 4) J. Krása, Nástěnná a knižní malba 13. století v českých zemích, in: J. Kuthan ed., Umění doby posledních Přemyslovců. Praha 1982, s. 38.
- 5) D. Líbal, Architektura, in: E. Poche ed., Praha středověká: čtvero knih o Praze. Praha 1983, s. 184, 186.
- 6) K. Benešová, Architektonický vývoj v době vrcholného středověku, in: P. Vlček ed., Umělecké památky Prahy. Praha 1999, s. 30.
- 7) K. Benešová, Malá Strana za Lucemburků a v době pozdní gotiky, in: P. Vlček ed., o. c. v pozn. 6, s. 31.
- 8) M. Šroněk – P. Vlček – D. Stehlíková – J. Chlábek, Kostel P. Marie po řetězem na konci mostu, in: P. Vlček ed., o. c. v pozn. 6, s. 68, 72. Obdobné stanovisko k dataci chóru zaujímají P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn, Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997, s. 457.
- 9) Z. Dragoun, Praha 885–1310. Praha 2002, s. 160.
- 10) M. Kovář, Poznámky ke stavebnímu vývoji severní kaple a chóru kostela Panny Marie pod řetězem v Praze, Staletá Praha 29, č. 1, 2013, s. 16–34, zde s. 27.
- 11) M. Kovář, o. c. v pozn. 10, s. 27.
- 12) Č. Cimler, Románská a raně gotická fáze stavby johanitského kostela Panny Marie pod řetězem, in: M. N. Hamsíková – J. Peroutková – S. Scholzedt., Ecclesia docta. Společensví ducha a umění. K životnímu jubileu profesora Jiřího Kuthana. Opera Facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis. Historia et historia atrium vol. XXIII. Praha 2016, s. 279, 283, 285.
- 13) Tamtéž, s. 279.
- 14) M. M. Buben, České velkopřevorství řádu maltézských rytířů v dějinách. Praha 2018, s. 20.
- 15) Viz pozn. 8.
- 16) T. Cymbalak, Praha 1 – Malá Strana, Lázeňská čp. 485/III, Komenda řádu maltézských rytířů, ppč. 241, 242, 246, 247, 248, 249, 251,

252/2, in: Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2015–2016, Pražský sborník historický XLV, 2017, s. 597; *týž*, Poslední archeologické výzkumy v areálu řádu Maltézských rytířů na Malé Straně v Praze, in: Archeologické výzkumy v Čechách 2017 (sborník referátů z informačního kolokvia). Zprávy České archeologické společnosti, supplémentum 109, 2018, s. 31; T. Cymbalak, T. – A. Augustinová, Praha 1 – Malá Strana, Velkopřevorské náměstí čp. 639/4a, ppč. 242, 249, 250. Investorská zpráva o výzkumu NPÚ ÚOP v Praze č. 2019/15. Praha 2019, rkp. (uloženo v archivu odboru archeologie NPÚ ÚOP v Praze, č. j. NPÚ-311/7300/2020).

- 17) J. Čiháková, Praha 1 – Malá Strana, kostel Panny Marie pod řetězem. Pražský sborník historický 32, Praha 2003, s. 306; *táž* 859 Praha – Malá Strana, obv. Praha 1. Kostel P. Marie pod řetězem, ppč. 246, jižní věž. Výzkumy v Čechách 2000, Praha 2003, s. 187–188; *táž* Praha 1 – Malá Strana, Lázeňská ulice čp. 485/III. Pražský sborník historický 33, Praha 2004, s. 347; *táž* Praha 1 – Malá Strana, Lázeňská čp. 286/III. Pražský sborník historický 41, Praha 2013, s. 463–464; *táž* Praha 1 – Malá Strana, Lázeňská čp. 485/III – Komenda řádu maltézských rytířů, ppč. 241, 242, 246, 247, 248, 249, 251, 252/2, a). Pražský sborník historický 45, Praha 2017, s. 597; E. Janská – L. Špaček, 185. Praha 1 – Malá Strana f) Velkopřevorské nám. Před Buquoyovým palácem čp. 486/III. Bulletin záchranného oddělení Archeologického ústavu ČSAV v Praze 6/1968, Praha 1969, s. 109; V. Piša, Jak rostla Praha. Nová poznání nejstaršího vývoje sídliště. Kniha o Praze 1961. Praha 1961, s. 56–57; *týž* O vývoji Prahy v raném feudalismu. Staletá Praha 1, Praha 1965, s. 44, 61; *týž*, Stavebně-archeologický výzkum Prahy a jeho výsledky. Staletá Praha 2, Praha 1966, s. 59; *týž* 185. Praha 1 – Malá Strana d) Johanitská komenda – Velkopřevorský palác čp. 485/III. Bulletin záchranného oddělení Archeologického ústavu ČSAV v Praze 6/1968, Praha 1969, s. 107–108; *týž* 185. Praha 1 – Malá Strana e) Velkopřevorské nám. Buquoyův palác čp. 486/III. Bulletin záchranného oddělení Archeologického ústavu ČSAV v Praze 6/1968, Praha 1969, s. 108–109; *týž* 185. Praha 1 – Malá Strana g) Lázeňská ul. čp. 287/III. Bulletin záchranného oddělení Archeologického ústavu ČSAV v Praze 6/1968, Praha 1969, s. 109; L. Špaček, Středověká vápenka na Velkopřevorském náměstí. Staletá Praha 13, Praha 1983, s. 207–210; M. Tryml, Praha 1 – Malá Strana, Lázeňská ulice, čp. 485/III. Nálezořá zpráva o výzkumu č. 12/03, Praha 2003, rkp. (uloženo v archivu odboru archeologie NPÚ ÚOP v Praze).
- 18) V první fázi vznikl severní úsek chodbičky, který byl na jihu zakončen k jihu otevřenými nálevkovitými špaletami zaniklého odlišně orientovaného východo-západně směřujícího nástupu. Ve druhé etapě byla chodbička prodloužena ve své severojižní ose dále k jihu.
- 19) S. j. 2019/06/10-A1-01=A2-07=B1-01=C1-01=C2-11=D1-07 – okrově šedý, syplý hrubozrnný pisek, při povrchu místy vrstvička našlapané hlíny; s. j. 2019/06/10-A2-01=B1-08=C2-12 – šedohnědá drodivá písčítá hlína, četně opuka, valouny, cihlovina do 10 cm; s. j. 2019/06/10-A1-02=A2-08=B1-09=B2-01=C2-13 – tmavě hnědá soudržná prachovito-písčítá hlína.
- 20) Základová spára jižněji lokalizované zdi (s. j. 2019/06/10-Z02) se s největší pravděpodobností nalézala na kótě 187,76 m n. m. Báze severního základu (s. j. 2018/08-Z03) nebyla dosažená.
- 21) Předpokládáme, že původní hloubka objektu dosahovala 2,6 m (viz pozn. 23).
- 22) Její charakter a poloha v rámci objektu naznačují, že tato vrstva v rámci výplně mohla původně plnit funkci jakési izolace.
- 23) Výška, ze které se tento objekt zahluhoval, není již dnes zřejmá, a tak původní rozměr výkopu mohl být jiný. Podle výškových poměrů zdejší stratigrafie, zjištěných v předchozích etapách archeologického zkoumání této lokality (viz pozn. 16), předpokládáme, že horní hrana objektu/výkopu se v době jeho hloubení/zřízení nalézala na kótě cca 188,70 m n. m, která odpovídala pochozímu povrchu ve 14. století.
- 24) Za konzultaci a chronologické zařazení děkujeme kolegům M. Kostkovi a D. Bursákovi z Muzea hlavního města Prahy.
- 25) T. Cymbalak, Poslední archeologické výzkumy, o. c. v pozn. 16.
- 26) Ke stavebním dějinám přehledně M. Šroněk – P. Vlček – D. Stehlíková – J. Chlábek, o. c. v pozn. 8, s. 68, 69.
- 27) M. Kovář, o. c. v pozn. 10, s. 27.
- 28) Již V. Mencl, Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury, Zprávy památkové péče X, 1950, s. 1–32, zde s. 9.
- 29) D. Stehlíková, Lapidárium Národního muzea, in: J. Richter ed., Velká kniha o Národním muzeu. Praha 2016, s. 280. K dekoru konzoly se naposledy vyjádřil P. Kroupa, Rostlinný dekor na českých stavbách 13. století. Praha 2019, s. 186.
- 30) Např. V. Denkstein – Z. Drobná – J. Kybalová, Lapidárium Národního muzea. Praha 1958, s. 51, 115, obr. 48.

- 31) P. Kroupa, o. c. v pozn. 28, s. 186.
 32) J. Kybalová, Národní museum. Lapidárium. Praha 1954, s. 11.
 33) J. Fajt – L. Sršeň, Lapidárium Národního muzea. Praha 1993, s. 45. Obdobně ji datovali V. Denkstein – Z. Drobná – J. Kybalová, o. c. v pozn. 29, s. 115.
 34) J. Kuthan, Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Vimperk 1994, s. 350, 352.
 35) Z. Schenk – Z. Vácha – R. Vrla, Současné poznatky o podobě cisterciáckého kláštera ve Vizovicích, *Archeologica historica* 44, č. 2, 2019, s. 775–793, zde s. 778, a obr. 3 na s. 779.
 36) Tamtéž, s. 779–780. Autoři připomínají možnou dataci kaple do 80. let 13. století.
 37) F. Gabriel – L. Kursová, Královský palác a kaple na hradě Bezděž a jejich proměny, *Castellologica Bohemica* 16, 2016, s. 5–43, zde s. 16, 20.
 38) H. Soukupová, Anežský klášter v Praze. Praha 2011, s. 141, 142, 147.
 39) K architektuře západního chóru nověji např. J. Weiler, Die Architektur des Naumburger Westchor, in: G. Siebertred., Der Naumburger Meister. Bilhauer und Architekt im Europa der Kathedralen. Band 2. Naumburg 2011, s. 872. K dekoru E. Harting, Der Stil der Naumburger Pflanzenwelt aus Botanischer Sicht, in: G. Siebertred., Der Naumburger Meister. Bilhauer und Architekt im Europa der Kathedralen. Band 1. Naumburg 2011, srov. s. 268.
 40) Výstižně např. N. Nußbaum, Deutsche Kirchenbaukunst der Gotik. Entwicklung und Bauformen. Köln 1985, s. 118.
 41) K dataci např. P. Břicháček, Nebe a peklo na zemi. Románské a raně gotické dlaždice z milevského premonstrátského kláštera. Milevsko 2007, s. 22.
 42) J. Kuthan, o. c. v pozn. 33, s. 350.
 43) V. Mencl, Vývoj okna v architektuře českého středověku, *Zprávy památkové péče* 20, 1960, s. 181–232, zde s. 198.
 44) Tamtéž, s. 192.
 45) Možné jsou přirozeně i jiné varianty výkladu.
 46) M. Kovář, o. c. v pozn. 10, s. 27.
 47) FRB II: Fontes rerum Bohemicarum II. Cosmac Chronicon Boemorum cum continua toribus. J. Emler red., Praha 1874: s. 291.
 48) Těmito směry uvažuje první z autorů, s vědomím toho, že dno objektu nedosahuje nivelety spodní vody a objekt byl patrně vymazán jímlem. K ostrovské analogii M. Richter – A. Merhautová – P. Břicháček – P. Sommer, Bazilika s první jižní kaplí ostrovského kláštera, *Umění* 38, 1990, s. 185–195, zde s. 187; I. Holl, Mittelalterliche Archäologie in Ungarn 1946–1964, *Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 22, 1970, s. 398, 399.

ZUR FRÜHGOTISCHEN ARCHITEKTUR DER MARIENKIRCHE UNTER DER KETTE IN PRAG

Der vorliegende Beitrag widmet sich dem Fund von qualitätsvollen frühgotischen Fenstermaßwerkfragmenten. Ihre Entstehung lässt sich am ehesten um die Jahre 1260–1270 einordnen, sie hing mit der frühgotischen Adaptierung der romanischen Basilika Maria unter der Kette zusammen, die bis 1182 erbaut worden war, und stellt einen Teil der Johanniterkommende in der Kleinseite in Prag dar, die nach 1169 aufgewachsen war. Es lässt sich eine Voraussetzung ausdrücken, das Fenster wäre in dem nicht mehr vorhandenen frühgotischen Chor eingebaut worden, der an die Ostfront der romanischen Basilika zugebaut war. In jedem Fall stellt es einen Beleg des qualitätsvollen Ausbaus im Rahmen der Prager Johanniterkommende in der Regierungsperiode Přemysl Ottokars II. dar. Die Kommende wurde zu Beginn seiner Regierung auch befestigt (1253).

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Prag 1-Kleinseite, Sitz des Souveränen Ritter- und Hospitalordens vom Hl. Johannes zu Jerusalem, von Rhodos und von Malta. Grundriss der östlichen Partie der Marienkirche unter der Kette mit ersichtlich gemachten geforschten Flächen der Rettungsgrabungen des Nationalinstituts für Denkmalpflege in Prag aus den Jahren 2016–2019. Legende von oben nach unten: nördlicher Garten, Sakristei, Kapelle, Kirche Maria unter der Kette, Grossprivatpalast Nr. -Konsk. 485, südlicher Garten (Aufnahme und Zeichnung E. Ditmar, 2019/2020).

Abb. 2: Prag 1-Kleinseite, Marienkirche unter der Kette. Zugangsflur und Stiegen in die frühgotische Kapelle. Gesamtschnitt über die Geländesituation mit den ersichtlich gemachten, bei archäologischen Forschungen 2016–2019 entdeckten Siedlungshorizonten (Aufnahme und Zeichnung E. Ditmar, M. Kalíšek, J. Kopřivová, Digitalisierung E. Ditmar, 2019/2020; Deutung T. Cymbalak, 2019/2020).

Abb. 3: Prag 1-Kleinseite, Marienkirche unter der Kette. Der nordsüdlich orientierte Gang unter dem hochgotischen Chor mit ersichtlich gemachten Fundamenten Z02, Z03 und dem Objekt V11 (Foto, Aufnahme, Feldskizze und Digitalisierung E. Ditmar, 2019/2020).

Abb. 4: Prag 1-Kleinseite, Marienkirche unter der Kette. Detaillierte Situation des hochmittelalterlichen Objekts V11 (Foto, Aufnahme, Feldskizze und Digitalisierung E. Ditmar, 2019/2020).

Abb. 5: Prag 1-Kleinseite, Marienkirche unter der Kette. Auswahl der in der Zuschüttung des Objekts V11 gefundenen Keramikgefäßfragmente (Zeichnung V. Čermák, 2019; Digitalisierung M. Kalíšek, 2019).

Abb. 6: Prag 1-Kleinseite, Sitz des Souveränen Ritter- und Hospitalordens vom Hl. Johannes zu Jerusalem, von Rhodos und von Malta. Lokalisierung der bei den archäologischen Forschungen des Nationalinstituts für Denkmalpflege in Prag freigelegten Gräberfunde und sepulkralen Denkmäler. Legende von oben nach unten: Konventspalast Nr.-Konskr. 287, Glasatelier, Kirche Maria unret der Kette, Grossprivatpalast. Die bei der archäologische Forschung freigelegte Grabplatten, die beider archäologische Forschung freigelegte Gräber. (Digitalisierung A. Augustinová, M. Kalíšek, E. Ditmar, 2019).

Abb. 7: Prag 1-Kleinseite, Marienkirche unter der Kette. 1, 2 – frühgotische Fenstersäule, Ansicht; 3 – Lagerfläche der Fenstersäule (Foto M. Kovář, 2019); 4 – Profilierung der Fragmente der frühgotischen Fenstersäule. Lokalisierung s. Abb. 4 (Aufnahme M. Kovář, Zeichnung S. Babušková, 2019).

Abb. 8: Prag 1-Kleinseite, Marienkirche unter der Kette. 1 – Fragment der frühgotischen Fenstersäule von derselben Form wie in Abb. 7 (Foto M. Kovář, 2019); 2 – Profilierung der Fragmente der frühgotischen Fenstersäule (Aufnahme M. Kovář, Zeichnung S. Babušková, 2019).

Abb. 9: Prag 1-Kleinseite, Marienkirche unter der Kette. 1, 2 – Plänerkapitell einer Fenstersäule mit naturalistischem Dekor, s. Abb. 7, 8 (Foto M. Frouz, Zeichnung S. Svatošová, 2019).

Abb. 10: Prag 1-Kleinseite, Marienkirche unter der Kette. Maßwerkfragment aus Pläner mit Falz zur Festigung der Fensterausfüllung (Zeichnung S. Svatošová, 2019).

Abb. 11: Prag 1-Kleinseite, Marienkirche unter der Kette. Fragment vom vertikalen Stab aus Pläner mit Falz zur Festigung der Fensterausfüllung (Zeichnung S. Svatošová, 2019).

Abb. 12: Prag 1-Kleinseite, Marienkirche unter der Kette. Fragment vom vertikalen Stab aus Pläner mit Falz zur Festigung der Fensterausfüllung (Zeichnung S. Svatošová, 2019).

Abb. 13: Prag 1-Kleinseite, Marienkirche unter der Kette. Fragment vom Maßwerk mit feinen Stäben (Foto M. Kovář, Zeichnung S. Svatošová, 2019).

Abb. 14: Prag 1-Josefstadt, Altneusynagoge. Konsole, im Depositorium des Nationalmuseums in Prag aufbewahrt (Foto M. Kovář, 2013).

Abb. 15: Bezděz (Bösig, Bez. Česká Lípa [Böhm. Leipa]), Burg, Burgkapelle, Dienstkapitell (Foto M. Kovář, 2017).